

LUND UNIVERSITY

Överlevnadsdebattörerna

Hans Palmstierna, Karl-Erik Fichtelius och miljöfrågornas genombrott i 1960-talets Sverige

Larsson Heidenblad, David

Published in:

Efterkrigstidens samhällskontakter

2019

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Larsson Heidenblad, D. (2019). Överlevnadsdebattörerna: Hans Palmstierna, Karl-Erik Fichtelius och miljöfrågornas genombrott i 1960-talets Sverige. I F. Norén, & E. Stjernholm (Red.), *Efterkrigstidens samhällskontakter* (s. 157-184). (Mediehistoriskt arkiv; Vol. 43). Mediehistoriskt arkiv.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Överlevnadsdebattörerna

HANS PALMSTIERNA, KARL-ERIK FICHTELIUS
OCH MILJÖFRÅGORNAS GENOMBROTT
I 1960-TALETS SVERIGE*

David Larsson Heidenblad

Mot slutet av 1960-talet intensifierades den samhällseliga oron för mänsklig-
hetens överlevnad. I fokus stod miljöförstörelse och överbefolkning. I
bakgrunden tornade massförstörelsevapen upp sig. Mänsklighetens fram-
tid ansågs allvarligt hotad och situationen engagerade allt fler.¹

Kännetecknande för utvecklingen i Sverige var att många naturveten-
skapsmän började se det som sin uppgift att direkt gripa in i samhälls-
debatten. De verkade för att skapa opinion och sprida sina krisinsikter till
politiker och allmänhet. Två av de mest tongivande aktörerna var Hans
Palmstierna och Karl-Erik Fichtelius. De började debattera mänsklighet-
ens ödesfrågor på *Dagens Nyheter*s kultursida 1966. Året därpå slog båda
igenom stort med var sin debattpocketbok.²

I detta kapitel undersöker jag hur Palmstierna och Fichtelius resonera-
de kring, och agerade i, sina nya roller som naturvetenskapliga samhälls-
debattörer. Hur använde de sig av, och hur förhöll de sig till, begrepp som
propaganda, information och upplysning? I vilka sammanhang och med
vilka målsättningar? Vilken roll spelade olika medier för dem? Hur tänk-
te de sig att kunskaper spreds och omsattes i politisk handling?

Syftet med studien är att belysa ett viktigt skede i vetenskapernas
mediehistoria.³ Det sena 1960-talet var nämligen inte enbart i Sverige,

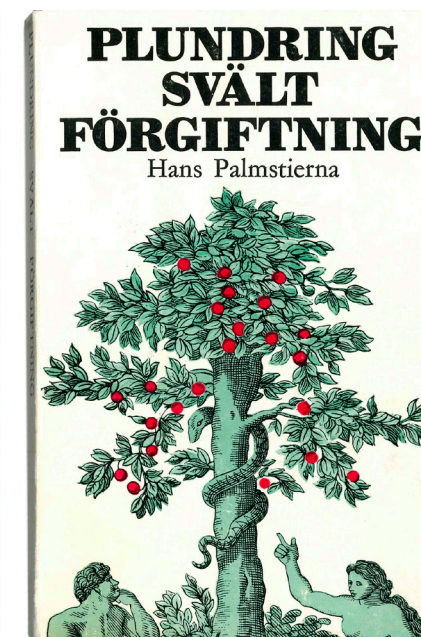
* Kapitlet är författat inom projektet "The Swedish press and the circulation of know-
ledge in the 1960s" (finansierat av Ridderstads stiftelse).

utan över hela Västvärlden, en tidpunkt då nya former av vetenskaplig aktivism vann insteg. Många vetenskapsmän höjde sina röster på sätt som kontrasterade mot ett traditionellt distanserat och apolitiskt forskarideal.⁴ Publika och politiskt engagerade naturvetenskapsmän var förvisso ingenting nytt. Men på miljö- och framtidsområdet skedde det under 1960-talets gång ett anmärkningsvärt skifte. I början på decenniet fanns det enstaka vetenskapliga varningsröster, som Rachel Carson och Georg Borgström. Mot slutet av decenniet bildade rösterna en kör.⁵

I Sverige skedde den stora förändringen hösten 1967. En rad framstående naturvetenskapsmän gick då ut i offentligheten och varnade för en hotande global katastrof.⁶ Genomslaget var betydande. Det talades om ett allmänt uppvaknande. I händelsernas centrum stod Hans Palmstierna. Han publicerade i oktober 1967 debattpocketboken *Plundring, svält, förgiftning*. Medieformen är inte oväsentlig. Debattpocketboken blev ett viktigt medium för samhällsdebatt i Sverige just vid denna tid. Den riktade sig särskilt till unga människor, studenter och gymnasister, för vilka den låga prissättningen hade betydelse. Förlag som Rabén & Sjögren, Wahlström & Widstrand och Aldus var centrala. Det startades särskilda pocketserier med fokus på debatt kring aktuella samhällsfrågor. Många av titlarna recenserades och debatterades också på tidningarnas kultursidor. Bok- och mediehistoriska forskare har särskilt lyft fram pocketbokens betydelse för den nya vänstern.⁷ Men mediet tycks ha varit minst lika centralt för formeringen av det moderna miljömedvetandet.

Debattpocketboken *Plundring, svält, förgiftning* kom att få ett enormt genomslag. Palmstierna blev den första riktigt stora och inflytelserika miljödebattören i Sverige. I början på 1968 avbröt han sin akademiska karriär för att börja arbeta på Naturvårdsverket. Där kombinerade han sin tjänst med politiska uppdrag för socialdemokraterna och ambitiösa folkbildningsinsatser. Vid sin död 1975 framhölls det att det var han som ”väckte vårt medvetande” och ”verkligen fick fart på miljödebatten”.⁸

Palmstiernas och miljöfrågornas sammanflätade genombrott hösten 1967 skedde parallellt med publiceringen av en annan uppmärksam debattpocketbok: *Människans villkor: En bok av vetenskapsmän för politiker*.

Debattpocketböckerna *Plundring, svält, förgiftning* och *Människans villkor: En bok av vetenskapsmän för politiker* gavs ut hösten 1967 och satte fart på den svenska miljödebatten.

Denna antologi samlade tolv tunga forskarnamn, däribland fysikern Hannes Alfvén och nationalekonomen Gunnar Myrdal. Initiativtagare och redaktör var medicinaren Karl-Erik Fichtelius. Han var professor i histologi vid Uppsala universitet och skrev, i likhet med Palmstierna, regelbundet för *Dagens Nyheters* kultursida, en av mest centrala arenorna för idé- och samhällsdebatt i Sverige vid denna tid. *Dagens Nyheters* kultursida hade under 1960-talets gång frigjort sig från den borgerliga ledarsidan och börjat driva en självständig linje med slagsida åt vänster. Politisk debatt och ideologiska ställningstaganden uppmuntrades. I forskningen om svensk idé- och kulturdebatt har 1965 lyfts fram som ”strömkantringens år”. Då inleddes en period av starkare samhällsengagemang och mer

intensiva politisk-ideologiska meningsutbyten.⁹ Forskningen har särskilt kretsat kring det sena 1960-talets vänsterradikalisering och dess tongivande intellektuella.¹⁰ Den växande skaran av naturvetenskapliga samhällsdebattörer har dock inte rönt någon större uppmärksamhet.¹¹

I detta kapitel kommer jag därför att närmare belysa hur svenska naturvetenskapsmän började debattera mänsklighetens ödesfrågor med en ny intensitet. I fokus står de två mest tongivande aktörerna under genombrotsfasen: Hans Palmstierna och Karl-Erik Fichtelius. De kom med tiden att få många efterföljare.¹² Föregångarna är dock mer lättträknade. Den enda verkligt betydande var livsmedelsforskaren Georg Borgström som hade varit en aktiv – men ensam – vetenskaplig varningsröst i Sverige alltsedan sent 1940-tal.¹³ I de övriga nordiska länderna tycks han inte ha haft någon motsvarighet, vilket skapade ett speciellt utgångsläge för den svenska debatten.¹⁴ Denna byggde vidare på Borgströms varningar om överbefolkning och sinande naturresurser. Borgström själv fortsatte också att skriva böcker och artiklar. Hösten 1967 var han en av de tolv vetenskapsmännen som stod bakom antologin *Människans villkor*.

Paul Warde och Sverker Sörlin har karakteriserat efterkrigstidens vetenskapliga varningsskrifter som en specifik litterär genre: bekymrade rapporter om världsläget. De pekar på att idéerna om en hotad värld och mänsklighet växte fram tillsammans med en ny form av vetenskaplig framtidsexpertis. Därigenom laddades det nya miljöbegreppet med en speciell temporal riktning. I fokus stod en osäker och riskfylld framtid. Detta i motsats till naturbegreppet som mer nostalgiskt pekade bakåt mot ett oförstört ursprungstillstånd.¹⁵ Forskare som Jenny Andersson och Elke Seefried har visat hur avgörande den globala storpolitiska nivån och internationella nätverk av framtidsforskare var för formeringen av denna förståelse.¹⁶

I min egen forskning har jag intresserat mig för hur kunskap om en global miljökris cirkulerade i Sverige och Skandinavien åren kring 1970. Såväl aktörerna som medieformerna har funnits med i mina analyser, men mitt fokus har framförallt legat på kunskapens rörelser och omvandlingar.¹⁷ I detta kapitel kommer jag pröva en annan ingång, genom att

fokusera på hur två centrala aktörer agerade, och resonerade, kring sina respektive inträden i offentligheten. Vägledande för analysen är frågan om vilken mediesyn som de nya naturvetenskapliga samhällsdebattörerna gav uttryck för.

Källmaterialet består utöver pressmaterialet också av Hans Palmstiernas privata korrespondens. Detta gör det möjligt för mig att ge ett inifrån-perspektiv på förloppet, något som inte tidigare har gjorts. Dessvärre finns inget motsvarande material bevarat från Karl-Erik Fichtelius. Studien är kronologiskt upplagd och sträcker sig från mars 1966 till december 1967. Det är en kort, men i sammanhanget omvälvande period. Palmstierna och Fichtelius gick från att vara i princip helt okända för en bredare allmänhet till att sätta agendan för hur mänsklighetens ödesfrågor diskuterades i Sverige. Deras övergång från den vetenskapliga sfären till den offentliga samhällsdebatten kastar ljus över hur relationen mellan vetenskap, medier och politik omformades i Sverige under 1960-talets andra hälft.

Hans Palmstiernas inträde i offentligheten

Den förste av de två vetenskapsmännen som höjde sin röst var Hans Palmstierna. Tidpunkten var våren 1966. Han arbetade då som laborator vid Karolinska institutet i Stockholm och var därtill verksam vid Statens bakteriologiska institut. Han hade redan 1965 börjat skriva artiklar i naturvetenskapliga ämnen för *Dagens Nyheter*, men de tidiga alstren var av en redogörande och apolitisk karaktär. Våren 1966 skärpte han tonläget. Palmstierna gav sig då in i befolkningsfrågan. I dramatiska ordalag slog han fast att ”om vi inte snabbt tänker om, upplyser våra medmänniskor om den katastrof som inte bara hotar utan som redan är ett faktum, så glider vi på några få decennier rakt in i ett överbefolkat helvete av sjukdom och svält”.¹⁸ Formuleringarna ekade av Georg Borgström. Den enda lösningen på problemet som Palmstierna såg var barnbegränsning.

Hans första artikel i frågan väckte ingen uppmärksamhet, men det gjorde den andra, ”Malthus och världssvälten”. Den publicerades i maj

Malthus och världssvälten

En befolkning, vare sig den består av människor eller djur, tenderar alltid att öka snabbare än de materiella tillgångarna — den tesen, som historien berättar om befolkningens sambandsfilosofen T. R. Malthus berömd. Det är nu två hundra år sedan Malthus föddes. Vi har skrivit till många decennier på oss för att förhindra att befolknings-explosionen leder oss till ett slutgiltigt kaos, säger överste Hans Palmstierna i denna artikel.

I AR AR DET två hundra år sedan den engelske prästen och samhällsfilosofen Thomas Robert Malthus föddes. Han var den förste som med matematik stringens gav uttryck åt den formel som visar att mänskligheten kan styras ner i ett överbefolkningsinferno.

Thomas Malthus stod under starkt inflytande av Jean-Jacques Rousseau idéer. Rousseau drev med en paranoisk envetenhet tesen om naturmänniskan den lilla vildena, moraliska överlägsenheten över den dekadenta civilisationen, denna naturmänniska som senare skulle identifieras med proletären. Rousseau skrift "Le Contrat Social" låg till grund för den franska revolutionens idéprogram. Den utövade ett starkt inflytande på Karl Marx tankvärld. Jakobinen Robespierre likaväl som pedagogen Pestalozzi har Rousseau att tacka för grunden i sina idébyggnader.

Den unge Malthus upplevde starkt den franska revolutionen och kom att identifiera Rousseaus idéer med den revolutionära poësiens världssikt. Han reagerade häftigt och kom fram till en djup pessimism om människan och hennes möjligheter att bygga en bättre värld. Som ung präst upplevde han de fattiga djupa misärerna i England, som då stod i begynnelsen av den industriella revolutionen. Han greps av fasa inför fattigdomen, inför räkneten i fattigdomen och såg klart faran i de undertryckta hat. Han trodde sig inse att det inte skulle lösa sig ut ge proletären mer mat och bättre kostnader. Därigenom skulle de endast ytterligare öka i antal, varigenom de förbättringar som genomföra snabbt skulle slösas av en ännu större massa svältande och sjuka.

Malthus deklarerade att män-

niskans sexualdrift varit densamma under alla tider och därför kunde betraktas som en given matematisk konstant. Med utgångspunkt härifrån tenderar att mänskligheten tendera att öka antalet individer enligt en geometrisk serie av typen 2, 4, 8, 16, 32... Tendensen att öka geometriskt visade han vara gemensam för allt levande. Tillgångarna på föda ökar långsammare enligt Malthus som en arismetisk serie av typen 2, 3, 4, 5, 6... Han ansåg att det enda som kunde hålla befolkningsökningen i schack var ett de faktiska västres för hållbara yrken, tungt arbete, vård, rensa mark, dålig och otillräcklig föda och kläder — hela släpplaget av vanliga sjukdomar och epidemier, krig, barnamord, pest och svält... Situationen var oändligt, eftersom det på Malthus tid inte fanns några preventivmedel. Europäerna skulle mycket tidigt ha upptäckt användningen i hans koniskt formulerade kalkyl om de inte under 1800-talet hade haft Amerika att utvärma till. Nu dödades hans budskap i att det trots allt gick rätt bra. Men han inte längre några nya kontinenter att övervinna och blir därför alltmer medvetna om att jorden inte har en oändlig yta. Det enda botemedlet mot mänskligheten drifit att expandera sökt han i sena skitenkap och avhållsamhet, men han tvivlade på botemedlets användbarhet.

Rousseau trodde på vilans lilla moral, markisen de Condorcet trodde att mänskligheten oändligt skulle stiga från klarhet till klarhet, englansmannen Godwin trodde på en rationell anarki. Malthus svarade med obehaglig matematik. Karl Marx rasade över Malthus cyniskt realistiska konservatism och ville inte ge Malthus rätt på någon punkt. Han ville inte ens inse det riktiga i Malthus resonemang att en befolkning, vare sig den består av människor eller djur, alltid tenderar att öka snabbare än de materiella tillgångarna. Han förnekade framt att det nästom kunde uppstå ett överkott på människor. Ett öko av Marx följdes 1984 i FN när den ryska akademiledamoten Fedorov steg upp och talade för "fri demografisk expansion". I klartext betydde det väl att varje folk skulle ha fört till öka sin befolkningsmängd över hela världen. Italien, Sydkorea och USA torde leda i denna nationernas fria konkurrens.

Den katolska kyrkan har samma kalkyl som de ortodoxa marx-

Som ung präst upplevde Malthus de fattiga djupa misärerna i den begynnande industrialismen i England. Han greps av fasa inför fattigdomen och dess råber och de undertryckta hat. Övan ett stick av William Hogarth från industrialismens genombrottsid, "Björningsgrändem".

literna. Kyrkan grundar sin uppfattning på att man inte får ingripa i "Guds ordning", som tydligen är ett system av gudomlig hälsa faire — hälsa allor. Påven har klart deklarerat att eländet, de tekniskt underutvecklade länderna inte beror på världens ständiga överkott på människor utan på brist på livsmedel. Med överkott på människor menas det antal människor som vi under nuvarande betingelser inte kan ge tillräcklig och väl sammanlagt föda. År 1970 kommer det att finnas 500 miljoner fler människor än i dag. Vi kan inte på fyra år utveckla transportet och öka livsmedelproduktionen till den grad som behövs för att ge dessa nykomlingar ett drägligt liv. Två tredjedelar av dem kommer aldrig att få tillräckligt med föda. Låt oss karikera utvecklingen. På fysikers och matematikers sätt föreställer vi situationen för att kunna få fram en tidpunkt vid vilken mänskligheten med säkerhet inte längre kan överleva. Vi lyfta elvationen genom att försöka utsätta att det inte finns några svårigheter att skaffa föda och

rioder till utan att jordens yta, gjort slutt på sövattentillgångarna, fiskat ut alla hav och sjöar och förpöjat atmosfären, vår billigaste klook.

Vi måste inse att jorden har en begränsad yta, som vi skall försöka leva vidare på. Därför måste vi hejda befolkningsökningen. Fantasier som att befolka andra planeter är föjliga. För att hålla jordens befolkning konstant skulle vi från och med i år vara tvungna att sända i väg 20-70 miljoner människor om året. Inom parentes sagt överkrider denna årsräkna flera gånger det antal människor som dog till följd av alla de slag av krigshandlingar under det senaste världskriget.

I realiteten har vi endast ett par decennier på oss för att hejda befolkningsökningen. Malthus ler kanske ironiskt i sin himmel.

Vi har dock med i vår hand som Malthus inte hade. Vi har en väldig propagandaapparat i radio och TV, med och utan satelliter. Vi har över hela världen en skälligen väl fungerande press. Denna utbyggda och effektiva apparat skulle kunna användas för barnbegränsningspropaganda. Det gäller att leta rätt på motivationer i olika delar av världen.

Malthus hade rätt i sin skeptiska när han bevidnade att avhållsamhet och sena skitenkap skulle kunna genomföras i stor skala. Vi har det han inte kunde förutse: preventivmedel, såsom den billiga och skälligen effektiva plastspiralen. Den är inte helt idealisk, men den kan duga i den situation vi försatt oss i.

Vi behöver inte sänka antalet nyfödda per år med mer än 4 procent. Det betyder ett 8-12 individer av 100 skulle användas sig av ett någorlunda effektivt preventivmedel. Skulle detta vara så omöjligt att nå?

Malthus föddes för två århundraden sedan. Vi har kanske lika många decennier kvar för att förhindra ett fullständigt och slutligt kaos.

HANS PALMSTIERNAS
Välj del

het gav Palmstierna inte mycket för. Fromma förhoppningar var dömda att misslyckas. "Vi har dock medel i vår hand som Malthus inte hade", underströk han, "vi har en väldig propagandaapparat i radio och tv, med och utan satelliter. Vi har över hela världen en skälligen väl fungerande press. Denna utbyggda och effektiva apparat skulle kunna användas för barnbegränsningspropaganda."¹⁹ Citatet visar att Palmstierna såg så kallade moderna massmedier som nyckeln till att avvärja den hotande katastrofen. Möjligheten att påverka människors beteende, menade han, var större än någonsin tidigare. I sammanhanget hade propagandabegreppet ingen negativ laddning.

Chefredaktören på *Dagens Nyheter*, Olof Lagercrantz, berättade kort därefter i ett brev till Hans Palmstierna att han hade fått många komplimanger för artikeln. Men än viktigare var att författaren och ingenjören Sven Fagerberg — som var en tongivande röst på 1960-talets kultursidor — ett par veckor senare uppmärksamade Palmstiernas artikel. Fagerberg slog fast att det var "varje vetenskapsmans plikt" att utifrån sin expertis uttala sig om människans situation. "Tyvärr sker det alltför sällan, men det finns lysande undantag. Det färskaste exemplet när jag skriver detta är Hans Palmstiernas artikel om befolkningsfrågan."²⁰ Fagerbergs uppskattande ord nådde direkt fram. Redan samma dag skrev Palmstierna ett brev till Fagerberg, tackade för de vänliga orden och bjöd hem honom på middag. I brevet frågade han hur Fagerbergs kollegor reagerade på dennes artiklar. "Mina reagerar knappt, eller endast lätt medlidsamt, som notabla undantag. De yngre är mer intresserade. Man känner sig lite isolerad."²¹ Här framkommer en professionell osäkerhet inför den nya rollen och en ivrighet att upprätta nya personliga kontakter.

I ett brev dagen därpå till Lagercrantz reflekterade Palmstierna vidare över sin nya verksamhet. Han uttryckte sin uppskattning över att "DN driver en så konsekvent kampanj i befolkningsfrågan", men reserverade sig på ett intressant sätt inför sin egen formulering. "Ordet kampanj är förresten motbjudande i en så allvarlig sak. Verkar och smakar tvättmedelsreklam. Men språket är fattigt." Senare i brevet använde han sig av andra begrepp i samband med att han tog upp en nyligen genomförd

Hans Palmstiernas höjer rösten i överbefolkningsfrågan i *Dagens Nyheter* den 3 maj 1966.

och tog sin utgångspunkt i att det var tvåhundra år sedan den brittiske prästen och samhällsfilosofen Thomas Robert Malthus föddes. Palmstierna lyfte fram att Malthus var den förste som "med matematisk stringens gav uttryck åt den formel som visar att mänskligheten kan styras ner i överbefolkningsinferno". Men föregångarens vädjan till moralisk avhållsam-

Fagerberg

Björktagovägen 42
Sundbyberg (29 11 83)

20.5.1966

Civilingenjör Sven Fagerberg
Wivalliusgatan 15
Stockholm K

Bäste Ingenjör Fagerberg,

Jag ber att få tacka för de vänliga raderna i Er synnerligen intressanta artikel på kultursidan i dagens DN. Har läst och åter läst Era artiklar under den senaste tiden med stigande glädje. (Anmärkningarna om begreppet KAOS i MOTIVET var roande, dräpande och klara.)

Har inte kunnat få klart grepp om den diskussion om "management" som går i NATURE, NEW SCIENTIST och SCIENTIFIC AMERICAN. Det klarnar en hel del i dubbelmoralens belysning.

Vore roligt att få råkas vid tillfälle: Tex hemma hos oss?

Helt parentetiskt: Hur reagerar Era kolleger på Era briljanta artiklar? Mina reagerar knappt, eller endast lätt medlidsemt, med notabla undantag. De yngre är mer intresserade. Man känner sig litet isolerad.

Er

Hans Palmstierna

Hans Palmstierna blir sommaren 1966 vän med författaren Sven Fagerberg som uppmuntrar honom att skriva en debattbok.

SIDA-konferens i Uppsala. Denna visade enligt Palmstierna på behovet av att använda "ett modernt upplysnings- och propagandasätt, från högsta nivå, ner till byplanen". Varje biståndsland som man verkade i skulle först snabbt och någorlunda grundligt analyseras. Därefter skulle "en massiv

Fagerberg

Wivalliusgatan 15
den 21 juli, 1966

Käre Hans,

Tack för Ditt brev i dag, tack också för den trevliga kvällen hemma hos Dig och unga Tom. Sonneborn ska införskaffas med det snaraste.

Vi väntar nu med spänning på Din artikel. Sedan tycker jag vi mycket allvarligt ska diskutera möjligheten att skriva en debattbok, som väl borde komma ut i mars ungefär, vilket betyder att det ska finnas manus till jul.

Patent är många gånger ett otyg; Orthos beteckande baradet gamla vanliga. Patent beviljas oftast lättsinnigt, och någon ordentlig prövning brukar det inte bli förrän någon processar. Finns det ingen konkurrent som är villig att låta pröva patentet inför domstol?

Lycka till i Ditt nya lab!

Din tillgivna
Jens G.
Fredrik eller en process!

Fagerberg?

propagandainsats" sättas in och "följas tätt i spåren av hela barnbegränsningsorganisationen".²² Språkbruket är här detsamma som i Malthus-artikeln, inklusive det obesvärade användandet av termerna propaganda och propagandaapparat. Noterbart är att de aktiviteter Palmstierna talar om tydligt riktades från ett västerländskt "vi" till de länder i tredje världen som var mottagare av svenskt bistånd.

De vänskapliga förbindelserna mellan Sven Fagerberg och Hans Palmstierna kom att förstärkas. Sommaren 1966 gick den föreslagna middagen av stapeln och i samband med denna uppmuntrades Palmstierna av Fagerberg att författa en debattbok.²³ Idén slog rot och i september meddelade han Olof Lagercrantz att han ”så småningom övertalats att försöka skriva en ’debatt’-bok om överbefolkning, erosion och konsumtionsökonomi”.²⁴ Citationstecknen kring ordet debatt skulle komma att få sin förklaring i ett senare brev. Men innan dess publicerade Palmstierna sin tredje stora artikel om befolkningsfrågan: ”Konsumtion och kritisk befolkningstäthet”. I denna gjorde han en analogi med en bakteriekulturs tillväxtkurva, vilket också visualiserades i tidningen. ”Vad som händer dessa varelser kan tjäna som modell för vad som händer kulturer av organismer i slutna system, t. ex. människan på jorden.” För bakterierna i en kolv följde en explosionsartad tillväxtfas av en lika hastig logaritmisk dödsfas. ”Människan skiljer sig dock i ett avseende från bakterier och mögel: hon söker se in i framtiden och rätta sina handlingar efter resultatet. Häri ligger möjligheten för mänskligheten att styra sin egen tillväxtkurva.”²⁵ Palmstiernas artikel kommenterades dagen därpå på ledarplats. Där slogs det fast att informationen om sakläge och tendenser utan tvekan nu hade börjat slå igenom på bred front. ”Snart nog alla *vet* i dag teoretiskt”, men ”att *förstå* innebörden och försöka handla därefter” – det var någonting helt annat.²⁶

Den ödesdigra situationen vägde tungt på Palmstierna. Detta framkommer inte minst i ett öppenlydande brev till Fagerberg från november 1966. ”Jag vet att jag måste skriva, måste tala”, framhöll han, ”Du vet inte vad Du satte igång med då du uppmanade mig att skriva. Jag hade skyddat mig bakom en mur av förment oförmåga att skriva om det som angår oss mest.” Palmstierna lyfte fram sin egen rädsla för modlöshet och depression. Han våndades i och över sin nya roll. ”Det är inte rätt att det måste vara jag som är en av dem som ser att det går åt helvete, att jag måste skriva om det, som om det inte gick att göra något åt det.” I brevet reflekterade han också återigen över språkets begränsningar. Det språk han kände sig tvungen att använda. ”Avskyr dessutom ordet debattbok. Som

om det vore något att debattera om. Då går det i klass med ’trolöshetsdebatt’ och andra flugor, värdefulla i ett samhälle som tror sig överleva, men utan mening inför katastrofen.”²⁷ Den djupa oro och olust som Palmstierna gav uttryck för visar hur övergångsprocessen från forskning till samhällsdebatt gestaltade sig för honom. Den nya rollen var närmast ett kall betingat av vetenskaplig klarsyn. Det fanns inget alternativ. Han var tvungen att agera.

Karl-Erik Fichtelius inträde i offentligheten

På julafton 1966 tog en ny vetenskapsman plats på *Dagens Nyheters* kultursida för att diskutera mänsklighetens ödesfrågor. Karl-Erik Fichtelius hade snarlika krisinsikter som Hans Palmstierna. ”Det är alldeles uppenbart”, skrev han, ”att en katastrof av tidigare icke anade dimensioner kan komma att drabba mänskligheten inom en snar framtid. Man behöver inte vara domedagsprofet för att komma till den slutsatsen.” I fokus för Fichtelius artikel stod befolkningsexplosionen och massförstörelsevapnen, men han var också upptagen vid människans biologiska natur och hennes medfödda aggression. Det var detta som gjorde människan så farlig för sig själv. ”Något måste alltså göras och det snart, för att vi skall undvika att förgöra oss själva.”²⁸

Fichtelius var öppen med att han rörde sig in på en ny och svårnavigerad arena. ”Det är mycket vanskligt för en vetenskapsman att diskutera politiska frågor”, skrev han, eftersom det var så lätt att bli ”stämplad som politisk idiot.” Detta sakförhållande vände han sig inte emot, tvärtom underströk han att vetenskapsmän saknade politikernas kompetens på detta område. Därför försökte han lämna över bollen till politikerna. De enda som enligt honom hade utsikter att skapa fred på jorden. ”Politikerna är specialister på att skapa opinion och att leda utveckling”, slog han fast, men de behövde ”suggeras för att bli känslomässigt engagerade på rätta sättet”.²⁹ Här hade insiktsfulla vetenskapsmän en nyckelroll att spela.

Men hur tänkte han sig då att politikerna skulle gå till väga för att få en förändring till stånd? Svaret var information och upplysning. Detta

DAGENS NYHETER Lördagen den 24 December 1966

II FRIT PÅ JORDEN

DET ÄR ALLTIDENS uppsett att en kastare av tidigare lika anade dimensioner kan komma att drabbas misslyckadheten inom en snar framtid. Man behövs inte vara domedagsprofet för att komma fram till den slutsatsen. Bio-faktinsällskapet har varit så vådligt på senaste tiden att vi nämner oss den stora hungen, som föregår den stora svälten. Kommunikationerna har förbättrats och det nya har insetts att de som skulle kunna till att ett fåtal bantar. Och de som bantar är ännu bättre upplysta om dem som svälter. Människan har följande fullkomna sina förförslagen på att praktiskt taget hela jorden kan bantas av på ytan.

Dessa förändringar är alla ett resultat av den kulturella evolutionen, som ju är oerhört mycket snabbare än den långsamma biologiska evolutionen. Medan det tog ungefär en miljon år för människorna att utvecklas från de högre primaterna, har vi tillräckligt vägen från stensidorna till atomåldern på mindre än tio tusen år. Vi kan jämföra bygmästarens utveckling med strukturforskningarna i skolorna i djurens. Föreläsningarna från de grekiska och romerska tempeln fram till gotiken och senare till mycket stora jämförda med strukturförändringarna i skolorna, och ändå skulle de inom en tiotusen år av ett par tusen år, medan däremot skolorförändringarna från fiskar till djuggälar tog över två hundra miljoner år.

Sedan Darwin 1859 publicerade sin bok om arternas uppkomst har vi alla mer eller mindre accepterat hans tankelag. Mer eller mindre, säger jag, för de religiösa står mot på att det är Gud som är den biologiska evolutionens verkliga skapare. De anser att måste till en styrande kraft för att skapa något så märkvärdigt som till exempel människan. Vi kan emellertid här borte från de religiösa reservationer och konstatera att alla accepterat att människan utvecklats från lägre djur.

Det som vi fast och mest vid i Darwin utvecklingslära är den kroppsliga utvecklingen. Vad vi gärna vill borte från är att den biologiska evolutionen emellan alla frifliga egenkapet, också den del av vårt beteende som är frifällig betingad, våra instinkthandlingar. För de lägre djuren värdkommande är detta dock sedan länge accepterat. Man kan genom medveten avd. Inom för som helst vill vi gå i flock — de spanakerna mördarna gör så. Men, man kan också sälla fram får som vill upplåta sig över stora områden, till exempel de slottiska björnsidorna. Bland de vilda djuren har vi många exempel på hur ett stort beteende merparten ut vid evolutionen. De rövdjur som inte har ett nedärvt beteende som avspjunnat artens aggressivitet är dömda att bli slodderiva innan de kan komma åt att förplanta sig. Och, vid att märka, det mesta gäller de rövdjur som inte reserverat sig på instinkterna utvecklingens gest.

De flesta människor har varit accepterat att vissa enkla biologiska principer gäller även dem. På den punkten har människan genom alla tider visat en enorm björnsid. Det är överräkningen draget i människans biologiska evolution har varit tillräckligt starka och den enorma skiljelinjerna mellan de olika instinkterna. Men i stället för utvecklingen av aggressivitet mot varandra.

Jag har redan påtalat hur det varit nödvändigt för rövdjuren att utveckla ett beteende som dömdet i bekävat mening om de flesta människor har varit accepterat att vissa enkla biologiska principer gäller även dem. Karl Erik Fichtelius (biolog), professor i histologi i Uppsala. En världsstjärne biologi, som i följande avsnitt om de öppna konflikterna har varit samhällets utveckling. Inte visar sig överlägna individer bland de lägre djuren. Sverige borde göra en insats, anser Fichtelius, genom att avsätta 10-20 procent av försvarskostnaderna till en internationell opplysningskampanj i fredens land.

domäniska städer. Människan är instinktvis rövdjur, men har mycket snabbt utvecklats till ett kulturellt rövdjur, först med sitt ökande klybbas i handen och nu till och med en knapp att trycka på för att utlösa utrotningkrig. Detta är i samning en beaktad situation. Vi har inte haft tid att under en lång biologisk evolution "lära" oss att undvika strider. De relativt svaga aggressionslöslade reaktioner vi faktiskt ändå är utrustade med av naturen sätta ut spel vid stridslid. Vi är alltså lika ställda redan som individer. Bliken kompletteras av att vi är organiserade i superorganism. Det är uppenbart att i sådana superorganism kan åstadkommas mer än vad de organi-

biologiskt idiot. Antagligen med en viss rätt för resten. Jag skall inte utsätta mig för detta, utan nu lämna över bollen till politikerna. Vilken kategori människor har denna utrustning att lyckas skapa fred på jorden? Min mening är att inga andra än professionella politiker över huvud taget har en chans. Att tro att kvinnorna eller vetenskapsmännen eller någon annan grupp utanför de ledande politikerna skall kunna göra något är orrealistiskt. Politikerna är specialister på att skapa opinion och att leda utveckling. Att säga att politikerna skulle vara moraliskt snarare än andra människor är för det första alldeles säkert fel, och för det andra leder det inget vart.

Hur skall de ledande politikerna förstås inte att vår kultur hoppas till dess? Många av dem förstår detta intellektuellt, men behövs tvärligen övergeva för att bli kändsbekant engagerade på sitt sätt. Vi har alla en naturlig förmåga att skjuta obehagliga ting ifrån oss. Ett bra exempel är Sveriges vittneslöshet från judaförstörelsen i Treblinka. En juda som lyckades fly från förtvånadslaget till det närliggande Warszawa blev inte trodd av sina vänner då han berättade om massmorden på judar i Treblinka.

Overtalningar av information om människans förmåga till alla jordens folk och de ledande politikerna är ingen lätt sak. Men för 10 eller 20 procent av våra försvarskostnader skulle det kunna genomföras på några år. Vårt upptäckta föreläsninginstitut kunde bli ledande i en stor upplysningskampanj.

Något måste alltid göras, och det snart, för att vi skall undvika att förgöra oss själva. Det är mycket vanskligt för en vetenskapsman att diskutera politiska frågor, och han blir så lätt stämning som

den handlande i Vietnam, som dess bättre är mer hållbar. Om den enkla människan med sitt förfärd och sitt kulturarv kan lyckas leda sin aggression till något oönskat, så tycker inte våra superorganism vara i stånd till det. Den dömdriga striderna som snabbt byggs ut i USA under Kubakrisen var skräckinsläktade för en beaktare. Vad som hände där gav klart beked om att ett totalt krig inte behövs startas som en "öppelkoll", tekniskt eller politiskt. Det kan också startas på det gamla vanliga sättet, på grund av människornas betingade förmåga att rätt använda sig, den större kampen har han och desto framgångsrikare är han i stället. Att hänsyn ut från revetens centrum, desto svagare är självständiga undertryckt, desto lättare skräms han på flykten. Jämte detta måste det amerikanska uttrycket under Kubakrisen, och

De flesta människor har varit accepterat att vissa enkla biologiska principer gäller även dem, skriver Karl Erik Fichtelius (biolog), professor i histologi i Uppsala. En världsstjärne biologi, som i följande avsnitt om de öppna konflikterna har varit samhällets utveckling. Inte visar sig överlägna individer bland de lägre djuren. Sverige borde göra en insats, anser Fichtelius, genom att avsätta 10-20 procent av försvarskostnaderna till en internationell opplysningskampanj i fredens land.

domäniska städer. Människan är instinktvis rövdjur, men har mycket snabbt utvecklats till ett kulturellt rövdjur, först med sitt ökande klybbas i handen och nu till och med en knapp att trycka på för att utlösa utrotningkrig. Detta är i samning en beaktad situation. Vi har inte haft tid att under en lång biologisk evolution "lära" oss att undvika strider. De relativt svaga aggressionslöslade reaktioner vi faktiskt ändå är utrustade med av naturen sätta ut spel vid stridslid. Vi är alltså lika ställda redan som individer. Bliken kompletteras av att vi är organiserade i superorganism. Det är uppenbart att i sådana superorganism kan åstadkommas mer än vad de organi-

var ingen lätt sak eftersom det behövs göras över hela världen. ”Men för 10 eller 20 procent av våra försvarskostnader kanske det kunde genomföras på några år”, funderade han. Det kunde ske genom en ”stor upplysningskampanj” där ”saklig information skulle spridas till tidningar och

tidskrifter på alla språk och till de politiskt engagerade i världen”. Några år senare skulle en stor konferens kunna anordnas för världens ledare. Där skulle ”under fjorton dagar vetenskapsmän med ordet i sin makt bearbeta politikerna och övertyga dem om att de måste göra något”. Därefter skulle politikerna börja arbeta, medan vetenskapsmännen fick nöja sig med att ”finnas i bakgrunden som information”. Ansvaret för det praktiska utförandet skulle helt ligga på politikerna.³⁰

Fichtelius tankar bar tveklöst en idealistisk prägel. Han satte sin tilltro till en upplyst världsregering som styrde på basis av vetenskaplig information. Några mål- eller intressekonflikter syntes inte. Hans resonemang graviterade mot en global artnivå. För honom stod också viktiga svar på mänsklighetens utmaningar att finna i etologin, läran om djuren och deras beteenden. Där Palmstierna lyfte fram bakteriekulturer riktade Fichtelius blicken mot kajor och delfiner. Den senare talade inte heller om propagera utan om saklig upplysning och information. Dessa verksamheter skulle komma att stå än mer i fokus under det efterföljande året.

För såväl Fichtelius som Palmstierna innebar år 1967 en period av allt intensivare aktivitet. Båda skrev regelbundet nya artiklar och i många olika ämnen. Palmstierna engagerade sig dessutom, likt sin yngre syster Gunilla Palmstierna-Weiss (scenograf och gift med den välkända dramatikern Peter Weiss), mot Vietnamkriget.³¹ Våren 1967 tog han också på sig att fungera som en länk mellan naturvetenskapliga tidskrifter, som *Science* och *Svensk kemisk tidskrift*, och *Dagens Nyheter*-läsarna. De större och mer ingående kulturartiklarna ”Förskingringens sekel” (15/1 1967), ”Profiten först – hälsan sen” (17/2 1967) och ”Förskingringen kan hejdas” (21/3 1968), var integrerade delar av hans arbete med sitt bokmanus. Tillsammans med Malthus- och bakterieartikeln kom texterna att utgöra bärande delar av *Plundring, svält, förgiftning*. Detta diskuterade han även med sitt förslag som påpekade att högst en tredjedel av en bok fick vara publicerad i en tidning på förhand.³²

Den av de två vetenskapsmännen som vid denna tid mest utförligt reflekterade kring sin roll och verksamhet var dock Fichtelius. Under rubriken ”Vad väntar politikerna på?” utvecklade han i mars 1967 sina

På julafton 1966 skriver Karl-Erik Fichtelius om den ödesdigra situation som mänskligheten försatt sig i.

tankegångar. Där framhöll han att det då och då hände att vetenskapsmän gjorde sina stämmor hörda. ”De kommer med kalla siffror och övertygande argument om människornas vitala problem: nya data om atombombens effektivitet och om den biologiska krigföringens enorma möjligheter när det gäller utrotning, nya skrämmande prognoser om folkökningen och om livsmedelskrisen.” Men den individuella vetenskapsmannen hade inga möjligheter att skapa förändring. Han ”ropar några gånger och blir snart förbrukad”. Inte sällan förklaras han vara ”politisk idiot”. Trots detta underströk Fichtelius att ”vetenskapsmän i ansvarig ställning måste då och då skrika så högt att politikerna lyssnar ett slag”. I mänsklighetens ödesfrågor fanns inte tid för passivitet och uppgivenhet. Det viktiga var inte heller mer forskning eller tekniska innovationer – alla nödvändiga medel förelåg. Politikerna hade ”massmedia för att påverka folket, telefon för att ringa sina kolleger i andra länder med, flygplan att åka dit med, effektiva preventivmedel för att genomföra födelsekontroll och så vidare”. Vägen till världsfred och världsregering låg öppen.

Fichtelius tänkte sig dock att arbetet skulle börja på hemmaplan. Medlet han föreslog var en statlig informationskampanj om människans situation. Han såg framför sig ”en tidigare icke-skådad upplysningskampanj”. Denna skulle kunna ge väljarunderlag för en aktiv svensk utrikespolitik. Med majoriteten av svenska folket bakom sig kunde politikerna så vända sig till FN och visa vad de hade åstadkommit. Där kunde de erbjuda sig att satsa pengar på liknande informationskampanjer i alla länder. Vetenskapsmännen världen över skulle garanterat ställa sig bakom initiativet och hjälpa till. ”Vad som sedan skall hända ligger helt i politikernas händer”, avslutade han.³³

Det program som Fichtelius lade fram syftade till att åstadkomma en ny förening mellan vetenskap och politik. Vägen dit gick genom upplysning och information. Han tänkte sig att kunskaper och krisinsikter kunde spridas linjärt. Från vetenskapsmän till politiker, från politiker till allmänhet och från Sverige till världen. Det enda som krävdes var vilja, massmedier och ekonomiska resurser. I en efterföljande artikel vidareutvecklade han sin syn på hur politikerna, ”de praktiska sociologerna”,

kunde åstadkomma samhällsförändring. Han lyfte fram ett exempel från kajornas värld. ”Om en ung, lågt rankad kaja visar tecken på oro, negligeras detta av de övriga i flocken”, skrev han, ”Men om en av ledarna, de högt rankade fåglarna, gör detsamma, så reagerar hela flocken.” Psykologer hade visat att människor fungerade på samma sätt. Häri låg politikernas möjlighet. De befann sig högst upp i den sociala hierarkin och hade därmed unika möjligheter att påverka.³⁴

Under sommaren 1967 fortsatte Fichtelius att anlägga ”biologiska synpunkter på den aktuella politiska debatten”.³⁵ Vad han särskilt inskräpte var att människan var ett djur bland många andra. Hon måste övervinna sitt högmod, erkänna sin djuriskhet och börja leva efter den biologiska verklighetens lagar.³⁶ Vad detta i praktiken skulle innebära gick Fichtelius dock inte in på. Parallellt med detta knöts Palmstierna tätare till *Dagens Nyheter*s kulturredaktion. Han bjöds i slutet på maj in till ett informellt rundabordssamtal om aktuella miljöfrågor med efterföljande middag. Syftet var att komma fram till en gemensam strategi för den fortsatta opinionsbildningen. Bland deltagarna på mötet återfanns utöver Olof Lagercrantz och Sven Fagerberg även miljöjournalisten Barbro Soller och vetenskapsmannen Bengt Lundholm.³⁷ Den sistnämnde var sekreterare i 1964 års naturresursutredning som vid denna tidpunkt befann sig i slutfasen av sitt arbete. Slutbetänkandet skulle läggas fram i november 1967 och Lundholm själv medverkade även med ett kapitel i *Människans villkor*. Noterbart är att Palmstierna inför mötet med kulturredaktionen, i ett brev till Lagercrantz, hörde sig för om möjligheterna till en potentiell anställning på *Dagens Nyheter*.³⁸ Frågan tycks ha varit uppe tidigare och visar att Palmstierna hade långt gångna planer på att lämna forskarvärlden bakom sig. Han ville påverka människor och driva fram en samhällsförändring.

Miljöfrågornas stora genombrott i Sverige

Sommaren 1967 färdigställde Hans Palmstierna och Karl-Erik Fichtelius sina respektive bokmanus. Vid samma tid inrättades Statens naturvårdsverk under ledning av socialdemokraten Valfrid Paulsson. Naturvårdsverket

Gunnarsson

Jag har under en tid följt Dina artiklar i Dagens Nyheter. De har betytt väldigt mycket för mej och stimulerat tankarna ett kretas kring de allvarliga problem Du skriver om. Nu har ju också rent allmänt debatten om föroreningar och utsugning av jorden (den indirekta utsugningen av kommande generationer) intensifierats det senaste året.

Personligen upplever jag som lekman en tilltagande olust samtidigt som jag oroad allt mer av den hänsynslöshet med vilken storindustrierna fördärvar framtida livsmöjligheter. Det är väl ännu inte så att det kortsiktiga tänkandet i miljö och naturfrågor är lika ödesdigert och utmanande som utsugningen av "den tredje världen".

Men kanske kan man vid ett studium finna att det inte är fråga om två vitt skilda mönster. Är det så att industrin inte tar ansvar för annat än vinsten? Spelar inte "nedslitningen" någon roll för industrimännen så länge de kammar hem en skeplig vinst? Då kan man skönja ett mönster.

I alla fall kan man börja med att bli misstänksam. Så länge som USA kan ta ut stora vinster ur Latinamerikas statater så länge stödder man dess reaktionära regimer. Så länge som industrimännen finner det lämpligt att driva ett verk ur ekonomisk synpunkt så gör man det oavsett konsekvenserna. Andra synpunkter gillas inte. Industrimännen ställer bara upp med sitt kapital och know-how på egna villkor. Som om de vore ovetande om att de fungerar i samhällen. Vad göra nu mer från ansvarigt håll (ansvarigt håll=dom som bär in-sikten om att människan är hotad) för att bilda opinioner? Vad kan vi lekmän göra mer än att läsa Rolf Ekberg och Hans Palmstierna? Har det bildats någon pressure group för att försöka påverka politikerna? Har det formulerats något utprop? Kunde man inte bilda ett sorts kanal som försåg press och opinionsbildare med information och debattartiklar?

Vänliga hälsningar

Sören Gunnarsson

Sören Gunnarsson, Rimfrostgatan 85, Göteborg H

Sören Gunnarsson från Göteborg inleder hösten 1967 en brevväxling med Hans Palmstierna om vad en lekman kan göra.

var den första myndigheten i världen i sitt slag. Tidigare hade olika miljöproblem sorterats in under olika departement. Nu togs ett samlat grepp. Det samhällseliga intresset för miljöfrågorna var växande. Uppmärksamheten riktades framförallt mot de höga halterna av kvicksilver

Gunnarsson

Sören Gunnarsson
Rimfrostgatan 85
Göteborg H

Häste Sören Gunnarsson,

Tack för det vänliga och tankeväckande brevet, som låg på mitt bord när jag kom tillbaka från en ansträngande föreläsningsturné.

Det kortsiktiga tänkandet i miljö- och naturfrågor, den utsugning av en kommande tids tillgångar, förorening, luft, jord, vattenförorening är ett problem över hela jordklotet, den lilla glob som vi skall leva på. I I-land går processen om möjligt än snabbare än i U-land. Problemet är så stort att jag ibland förtvivlar om att det skall kunna lösas så länge det finns människor som för kortsiktig vinnings skull fördärvar våra livsmöjligheter.

Hade jag inte sett en strimma av hopp, så skulle jag inte ha skrivit den bok som kom ut i förra veckan; Plundring-Svalt-Förgiftning. Den försöker attackera problemen, och där jag ser lösningar, ge några möjligheter.

Mig vän, vi måste stå upp, var och en på sitt håll och se till att det blir ändring. Den snabbaste vägen är antagligen via de politiska partierna. Jag försöker vad jag kan inom socialdemokratien, som ju är den mest ansvaramedvetna i dessa frågor.

En liten glädjande sak är Naturvetenskapliga forskningsrådet som nu bildar en ekologi-kommitté som direkt är avsedd att fungera som en "pressure"-group.

Som Du så väl uttryckte det. Mönstret är egoistisk vinninglusta, vilket i sin tur tvingar fram förstörelse av de tillgångar som tillhör oss alla. Det borde inte finnas ägare i den mening att man får förstöra sin egendom så att tredje man eller kommande generationer får lida, det borde bara finnas förvaltare.

som uppmäts i svensk insjöfisk. Konsekvensen blev att fisken inte fick säljas och att fiskarna blev arbetslösa.³⁹ I september 1967 inledde *Dagens Nyheter*s kultursida också en ny miljöatsning. Med artikelserien "Miljö för framtiden" beredde man plats åt ledande naturvetenskapsmän att ingående presentera och diskutera olika miljöproblem. Störst genomslag fick kemisten Svante Odén som i oktober publicerade sina rön om surt regn.⁴⁰

Palmstierna och Fichtelius var som synes inga ensamma vetenskapliga varningsröster hösten 1967. Tvärtom. Naturvetenskapsmännens närvaro i den svenska samhällsdebatten var påtaglig. Från denna tidsperiod har jag även funnit ett tidigt exempel på hur en person utan koppling till vetenskap, politik eller media reagerade på varningarna. Det rör sig om en Sören Gunnarsson från Göteborg som i oktober 1967 inledde en brevväxling med Hans Palmstierna. I det första brevet berättade han att Palmstiernas *Dagens Nyheter*-artiklar hade ”betytt väldigt mycket för mej och stimulerat tankarna att kretsa kring de allvarliga problem Du skriver om”. Gunnarsson gav uttryck för en stigande olust och oro inför ”den hänsynslöshet med vilken storindustrierna fördärvar framtida livsmöjligheter”. Det kortsiktiga tänkandet var nästan lika ”ödesdigert och utmanande” som utsugningen av tredje världen. Bekymrad vände han sig till Palmstierna för upplysningar och vägledning. Vad gjordes från ansvarigt håll? Hur agerade de som bar på insikten att människan var hotad? Vad kunde en lekman göra mer än att följa med i debatten? Fanns det några påtryckningsgrupper eller uppprop? Kunde man inte inrätta ett kansli som försåg pressen med information och debattartiklar?⁴¹

Palmstierna svarade Gunnarsson att problemens omfattning och människornas kortsiktiga vinningslystnad också oroade honom djupt. Men samtidigt var han inte uppgiven. ”Hade jag inte sett en strimma av hopp, så skulle jag inte ha skrivit den bok som kom ut i förra veckan; *Plundring-Svält-Förgiftning*. Den försöker attackera problemen, och där jag ser lösningar, ge några möjligheter”. Palmstierna manade Gunnarsson att stå upp och verka för förändring. ”Den snabbaste vägen är antagligen via de politiska partierna. Jag försöker vad jag kan inom socialdemokratien, som ju är den mest ansvarsmedvetna i dessa frågor.” Palmstierna lyfte också fram att det inom det naturvetenskapliga forskningsrådet hade bildats en ekologi-kommitté som var avsedd att fungera som en påtryckningsgrupp.⁴²

Brevväxlingen mellan Gunnarsson och Palmstierna fortgick under hösten. Frågan om hur krisinsikterna skulle spridas till fler stod centralt och Palmstierna utvecklade sina tankar kring kommunikationens villkor. Han tog spjörn mot de som ansåg att information inte gick in hos människor

om den inte var ”enfaldig som en serie i söndagsbilagan”. Detta synsätt var ett uttryck för högfärd, menade han, och dessutom direkt felaktigt. ”Jag har märkt motsatsen. God information går hem.” Förutsättningen var att den inte framfördes på ett ”enfaldigt och sårande sätt” utan på ett ”omtänksamt och klokt sätt”. Detta ansåg han sig ha lyckats med genom sin bok, vars första upplaga hade sålt slut på en månad. ”Det kan inte betyda annat än att det finns åtskilliga människor som tänker som vi – i huvudsak”. Palmstierna blickade optimistiskt framåt. ”Låt oss skapa en folkrörelse. Tiden är inne för det.”⁴³

I brevväxlingen med Sören Gunnarsson framträder en ny och mer självsäker Hans Palmstierna. De personliga framgångarna tycks ha stärkt honom. I den svenska pressen mottogs också *Plundring, svält, förgiftning* mycket väl. Den uppmärksammades på såväl ledar- som kultursidor och befäste Palmstiernas roll som framtidsexpert. Han fick rykte om sig att vara kunnig, pedagogisk och konstruktiv. För vetenskapsmännen bakom *Människans villkor* gick det annorlunda. Denna debattbok kom att stämpas som elitistisk, naiv och odemokratisk. Varför vände forskarna sig enbart till politiker och inte till allmänheten? Hur kom det sig att vetenskapsmännen hade så lågt förtroende för demokratiska beslutsprocesser? Och var det inte vetenskapens landvinningar som hade frammanat de teknologier och kemikalier som nu hotade mänskligheten? Den hårdaste kritiken riktades mot Carl-Göran Hedén, professor i bakteriologi vid Karolinska institutet, samt mot medicinaren och akademiledamoten Lars Gyllensten. De hade i sina kapitel uttryckt misstro mot politikernas kortsiktighet och det nuvarande systemets möjligheter att hantera globala hot. Båda valde också att gå i svaromål med sina kritiker. De flesta av författarna bakom *Människans villkor* förhöll sig dock avvaktande och tysta. Detta gäller även Fichtelius som efter publiceringen av boken drog sig tillbaka från offentligheten.⁴⁴

Hans Palmstiernas vänskap med Sven Fagerberg kom att få fortsatt stor betydelse. I början på december var det nämligen just Fagerberg som recenserade *Plundring, svält, förgiftning* i *Dagens Nyheter*. Recensionen är intressant av flera skäl, inte minst eftersom Fagerberg uppehöll sig vid

frågor om information och kunskapsspridning. Hans ingång var att samhällets maktbärande hade formats av de tidiga efterkrigsårens ”utvecklingsoptimism och profitromantik”. Detta gjorde det svårt för dem att ta till sig de nya vetenskapliga varningsropen. De fortsatte att styra samhället ”som om ingenting förändrats”. Fagerberg inskräpte att det inte rörde sig om någon illvilja hos de ledande – de handlade i god tro. Problemet var att de inte hade förmått tillägna sig den nya informationen. Därför gällde det nu att ”levandegöra den kunskap som finns”. Här kom Palmstierna och hans bok in. ”McLuhan får säga vad han vill”, skrev Fagerberg, ”jag är övertygad om att boken har en lika viktig roll som någonsin i informationsprocessen. Boken kan framlägga fakta på bred och övertygande front, den kan ge en överblick genom att konsekvent peka på grundläggande idéer. För massmedia är boken ofta en nödvändig utgångspunkt”.⁴⁵

Fagerberg skulle komma att få rätt. *Plundring, svält, förgiftning* fick ett genomslag som Hans Palmstiernas artiklar aldrig hade varit i närheten av. Den öppnade dörrar till radio och tv. Dessutom förde den in sin författare i det politiska livet. Dagen efter Fagerbergs recension deltog Palmstierna i ett möte med forskningsberedningen. Inledningsanförandet hölls av beredningens ordförande, tillika den svenske statsministern, Tage Erlander. ”Att vår miljö är allvarligt hotad är numera uppenbart”, inledde han. ”Varningssignalerna kommer allt tätare både hos oss och utomlands.” Erlander frågade sig om vi var på väg att ”stegvis och delvis omärkligt omöjliggöra vår existens genom miljöförstörelsen”. Han inskräpte att avståndet mellan ”kunskap och åtgärd måste bli så kort som möjligt”. I den livliga efterföljande diskussionen yttrade sig många politiker och vetenskapsmän, däribland Palmstierna. Det han tryckte på var ”behovet av upplysning till allmänheten”.⁴⁶

Ett par dagar senare skrev Palmstierna ett brev till Fagerberg. Han tackade för recensionen och för att vännen så förtjänstfullt hade byggt vidare på hans idéer. Dessutom berättade han att ”tankegångarna har slagit rot hos dem jag tycker om i regeringen”. Detta ingav honom mod och hopp. I brevet reflekterade han över att skrivfasen hade varit tung. ”Det svåraste var att ändå skriva på ett sådant sätt att människorna inte

tappar modet”, framhöll han. Han berättade vidare att Erlander hade läst boken en första gång och blivit djupt nedstämd. Därefter hade statsministern läst om den och insett att ”tonen ändå var ljus på ett sätt som kunde ge kraft att fortsätta”. Erlanders läsupplevelse fyllde Palmstierna med tillförsikt.⁴⁷

Miljöfrågornas stora genombrott i Sverige var också Hans Palmstiernas. För honom var detta början på en tid av febril aktivitet och nya uppdrag. Hans position på *Dagens Nyheter*s kultursida stärktes. I november var det han som diskuterade naturresursutredningens betänkande i artikelserien ”Miljö för framtiden”. Han framhöll där att det var ett utmärkt informationsunderlag för politikerna. Vad han dock saknade var ett konkret handlingsprogram.⁴⁸ Tematiken återkom han till i slutet av december då han skrev den avslutande artikeln i ”Miljö för framtiden”. Denna kretsade kring det samhälleliga uppvaknandet som nyss hade skett. ”Insikten i problemen är inte längre ett litet fåtals egendom”, skrev han, ”utan tillhör numera allmänheten, även om kunskapen än så länge inte är särdeles detaljerad.” Uppvaknandet hade skett sent, betonade han, men förhoppningsvis inte för sent. Palmstierna oroade sig dock för att kommunikationen mellan politiker och vetenskapsmän inte var tillräckligt god. ”Det förekommer ännu ingen lugn och förtroendefull dialog”, påpekade han. Det fanns en misstänksamhet som bottnade i att grupperna inte talade samma språk.

Lösningen på problematiken var att en ”ny grupp av tolkar måste utskiljas ur vetenskapsmännens led”. Deras uppgift var att ”översätta vetenskapens rön och varningar till klar och tydlig normalprosa, så att även myndigheter och allmänhet kan få en oförfalskad bild av skeendet”. Människorna hade skrämmts upp av ”dimmiga hot och okända fador”, vilket gjorde risken stor för en motreaktion. ”Botemedlet är då inte *mörklägning* av fakta”, inskräpte han, ”utan tvärtom en ökad och *saklig upplysning*”. Detta var det första steget mot en bättre livsmiljö. Målet för upplysningen var att skapa en beredvillighet hos samhället för att bära kostnaderna. Upplysningsverksamheten behövde också riktas utanför Sveriges gränser. Många miljöproblem, som det sura regnet, var gränsöverskridande. Mass-

medierna tilldelades av Palmstierna en nyckelroll. Det var press, radio och tv som ”genom saklig upplysning utan hysteriska övertoner” skulle driva fram beredskapen att trygga ”ett livsdugligt land och en livsduglig värld”.⁴⁹

★

Vad kan vi då dra för slutsatser av denna undersökning? Vilka bidrag ger den till diskussionen av efterkrigstidens kommunikationsbegrepp och vetenskapernas mediehistoria? Hur navigerade överlevnadsdebattörerna mellan ord som propaganda, information, upplysning och reklam? Vad utmärkte deras förståelse och agerande? Och vilka nya forskningsfrågor pekar studien fram emot?

Den första punkten som jag vill lyfta fram är Hans Palmstiernas och Karl-Erik Fichtelius grundmurade – närmast naiva – tilltro till vetenskapens, politikens och massmediernas möjligheter att styra samhällsutvecklingen. Båda var övertygade om att kunskapsspridning var nyckeln till att åstadkomma förändring. Deras egen roll som naturvetenskapliga samhällsdebattörer var att väcka makthavare och allmänhet till insikt om situationens allvar. Därefter kunde skickliga politiker använda sig av massmedierna för att skapa ännu större och starkare opinioner. Först i Sverige, därefter på en global nivå. Några tvivel på vetenskapens riktighet, politikernas reella makt eller mediernas påverkansmöjligheter uttrycktes inte. Om bara de vetenskapliga kunskaperna och krisinsikterna förankrades hos fler så kunde också problemen hanteras på ett rationellt sätt.

Den andra punkten rör hur vetenskapsmännen använde sig av, och förhöll sig till, olika kommunikationsbegrepp. Här står information och upplysning ut. Begreppen hade positiva konnotationer och tycks i det närmaste ha varit synonymer. De användes frekvent av både Fichtelius och Palmstierna, särskilt när de resonerade kring hur deras insikter kunde förmedlas till den svenska allmänheten. Propagandabegreppet förekommer i mindre utsträckning i materialet, men är betydelsefullt i Palmstiernas tidiga artiklar om befolkningsfrågan. I dessa framstår såväl propaganda som propagandaapparat som oproblematiske begrepp. De tycks endast

beteckna ett speciellt verkningsfullt sätt att kommunicera. Noterbart är dock att propagandan riktades mot människor i tredje världen – inte mot de svenska politikerna och allmänheten. Begreppet tycks också ha varit nära förbundet med en specifik handlingsrekommendation: användning av preventivmedel. När vetenskapsmännen talade om information och upplysning var de konkreta handlingsdirektiven vagare. Ett tredje kluster av kommunikationsbegrepp utgörs av de som hörde till den kommersiella sfären. Detta var, åtminstone för Palmstierna, de mest problematiska orden. Såväl kampanj och reklam var begrepp som han uttryckligen tog avstånd ifrån. De sammansatta orden informations- och upplysningskampanj tycks dock ha varit oproblematiske.

En tredje punkt som jag vill framhålla är den symbiotiska relationen mellan pressen och debattpocketböckerna. Både *Plundring, svält, förgiftning* och *Människans villkor* började som tidningsartiklar och utvecklades till böcker. I Palmstiernas fall föddes rentav idén till att skriva en debattbok ur Fagerbergs reaktion på en av hans tidiga artiklar. Debattpocketböckerna hade också en beständighet över tid och en samhällelig räckvidd som artiklarna saknade. Böckerna kunde bli recenserade och diskuterade i en mängd olika tidningar samt föranleda att intervjuer gjordes med dess författare. I Palmstiernas fall kom boken också längre fram att bilda underlag för studiecirkel och skolundervisning. Det framstår som angeläget att närmare utforska pocketböckernas betydelse för det moderna miljömedvetandets framväxt. Här skulle mediehistorisk forskning kring hur olika medieformer relaterat till, och samverkat med, varandra kunna tjäna som inspiration.⁵⁰ Ett steg i denna riktning från senare år är Gustaf Johanssons studie av hur bilder, fotografier, tv-program, texter, tidskrifter, böcker och diagram samverkade i den svenska miljö- och framtidsdebatten under 1970-talet.⁵¹

Ett annat viktigt spår att gå vidare med är att följa aktörernas fortsatta verksamhet. Särskilt Palmstierna fick efter sitt genombrott en betydelsefull samhällsposition. Det upplysningsarbete som han efterlyste hösten 1967 fick han själv möjlighet att genomföra året därpå. Tillsammans med försäkringsbolaget Folksam lanserade han 1968 kampanjen ”Front mot

miljöförstöring” som riktade sig till ungdomar. Genom Utbildningsradion gjorde han program för skolundervisningen. Utöver detta var han en flitigt anlita föreläsare och en aktiv skribent. Här finns ett omfattande material tillgängligt som kan öppna upp för intressanta analyser av hur olika medier samverkade. På aktörsnivån aktualiseras också frågan om erfarenheterna av dessa verksamheter kom att förändra Palmstiernas inställning till, och agerande i, kommunikationsfrågor. Skedde förskjutningar i hans mediesyn och begreppsanvändning? Stärktes eller försvagades hans tilltro till politikens och massmediernas möjligheter?

En annan aktör som vore värd ett närmare studium är Sven Fagerberg. Min undersökning pekar mot att han hade en ingående förståelse för hur den svenska pressen, samhällsdebatten och bokmarknaden fungerade på 1960-talet. Det råder ingen tvekan om att han hade funderat kring begrepp som information, propaganda och upplysning. Fagerberg har också ett rikt och oanvänt personarkiv. Med utgångspunkt i detta skulle längre utvecklingslinjer kunna tecknas.

Avslutningsvis har internationell vetenskapshistorisk forskning uppmärksammat en tematik med stor betydelse för den fortsatta utvecklingen: offentliga kontroverser mellan olika naturvetenskapsmän.⁵² Detta var en direkt konsekvens av att fler naturvetenskapsmän blev samhällsdebattörer. Tidigare hade motsättningar ofta hanterats internt och hierarkiskt. Men genom att gå ut i offentligheten, och alliera sig med de nya sociala rörelserna, kunde stridbara unga forskare – som den svenske genetikern Björn Gillberg – skapa sig nya former av handlingsutrymme. Hur vetenskapsmän, politiker, journalister, aktivister och allmänhet navigerade i denna nya situation är väl värt att undersöka närmare.

Noter

1. Ramachandra Guha, *Environmentalism: A global history* (New York: Longman, 2000); Joachim Radkau, *The age of ecology: A global history* (Cambridge: Polity, 2014), 79–114.

2. David Larsson Heidenblad, ”Mapping a new history of the ecological turn:

The circulation of environmental knowledge in Sweden 1967”, *Environment and History*, vol. 24, nr 2 2018, 268–269.

3. Anders Ekström, ”Vetenskaperna, medierna, publikerna”, *Den mediala vetenskapen*, red. Anders Ekström (Nora: Nya Doxa, 2004).

4. Rae Goodell, *The visible scientists* (Boston: Little, Brown, 1977); Michael Bess, *The light-green society: ecology and technological modernity in France, 1960–2000* (Chicago: University of Chicago Press, 2003), 76–79; Stephen Bocking, *Nature’s experts: Science, politics, and the environment* (New Brunswick: Rutgers University Press, 2004), 55–59; Michael Egan, *Barry Commoner and the science of survival: The remaking of American environmentalism* (Cambridge: The MIT Press, 2007), 9–11; Jon Agar, ”What happened in the sixties?”, *British Journal for the History of Science*, vol. 41, nr 4 2008, 573–574.

5. Eva Friman, ”Domedagsprofeter och tillväxtpredikanter: Debatten om ekonomisk tillväxt och miljö i Sverige 1960–1980”, *Historisk tidskrift*, vol. 121, nr 1 2001; David Larsson Heidenblad, ”Framtidskunskap i cirkulation: Gösta Ehrensvärds diagnos och den svenska framtidsdebatten 1971–1972”, *Historisk tidskrift*, vol. 135, nr 4 2015.

6. Heidenblad, ”Mapping a new history of the ecological turn”, 268–269.

7. Kjell Östberg, *1968 – när allting var i rörelse: Sextioårsradikaliseringen och de sociala rörelserna* (Stockholm: Prisma, 2002), 80; Ben Mercer, ”The paperback revolution: Mass-circulation books and the cultural origins of 1968 in Western Europe”, *Journal of the History of Ideas*, vol. 72, nr 4 2011; Kim G. Helsvig, *Pax förslag 1964–2014: En bedrift* (Oslo: Pax, 2014); Mats Hyvönen, ”Mediekritik i pocketformat: Massmedieproblem i debattböcker 1965–1975”, *Massmedieproblem: Mediestudiets formering*, red. Mats Hyvönen, Pelle Snickars & Per Vesterlund, (Lund: Mediehistoria, Lunds universitet, 2015), 287–289; Ragni Svensson, ”Bo Cavefors BOC-serie, den nya vänstern och pocketrevolutionen”, *Biblis: Tidskrift för bokhistoria, bibliografi, bokhanterverk, samlande*, nr 68 2015.

8. Inger Marie Opperud, ”Hans Palmstierna funnen drunknad”, *Expressen* 28/5 1975; Björn Berglund, ”Han väckte vårt medvetande”, *Dagens Nyheter* 29/5 1975; Bo Melander, ”Palmstierna: Väckarklocka i flera viktiga miljöfrågor”, *Göteborgsposten* 29/5 1975; Jonas Anshelm, *Socialdemokraterna och miljöfrågan: En studie av framstegstänkens paradoxer* (Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1995) 16–27; Nikolas Glover, ”Unity exposed: The Scandinavia pavilions at the world exhibitions in 1967 and 1970”, *Communicating the North: Media structures and images in the making of the Nordic region*, red. Jonas Harvard & Peter Stadius (Burlington: Ashgate, 2013), 232–234.

9. Anders Frenander, *Debattens vågor: Om politisk-ideologiska frågor i efterkrigstidens svenska kulturdebatt* (Göteborg: Institutionen för idé- och lärdomshistoria, 1998), 138–159; Johan Stenfeldt, *Dystopiernas seger: Totalitarism som orienteringspunkt i efterkrigstidens svenska idédebatt*, (Höör: Agerings, 2013), 116–117.

10. Kim Salomon, *Rebeller i takt med tiden: FNL-rörelsen och 60-talets politiska ritualer* (Stockholm: Rabén Prisma, 1996); Jens Ljunggren, *Inget land för intellektuella: 68-rörelsen och svenska vänsterintellektuella* (Lund: Nordic Academic Press, 2009).

11. För en vidare diskussion kring detta se Adam Rome, "Give earth a chance: The environmental movement and the sixties", *The Journal of American History*, vol. 90, nr 2 2003, 525–527.

12. Eva Friman, *No limits: The 20th century discourse of economic growth* (Umeå: Institutionen för historiska studier, 2002); Björn-Ola Linnér, *Att lära för överlevnad: Utbildningsprogrammen och miljöfrågorna 1962–2002* (Lund: Arkiv, 2005); Erland Mårald & Christer Nordlund, "Modern nature for a modern nation: An intellectual history of environmental dissonances in the Swedish welfare state", *Environment and History* (kommande, antagen för publicering 23/10 2018).

13. Björn-Ola Linnér, *The world household: Georg Borgström and the postwar population-resource crisis* (Linköping: Tema, 1998). Inom internationell forskning har kopplingarna mellan överbefolkningsdebatten och miljöfrågornas genombrott på senare år rönt stor uppmärksamhet. Se särskilt Matthew Connelly, *Fatal misconception: The struggle to control world population* (Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 2008); Thomas Robertson, *The Malthusian moment: Global population growth and the birth of American environmentalism* (New Brunswick: Rutgers University Press, 2012).

14. David Larsson Heidenblad, "Ett ekologiskt genombrott? Rolf Edbergs bok och det globala krismedvetandet i Skandinavien 1966", *Historisk tidskrift* (NO), vol. 95, nr 2 2016, 262–264.

15. Paul Warde & Sverker Sörlin, "Expertise for the future: The emergence of environmental prediction c. 1920–1970", *The struggle for the long-term in transnational science and politics*, red. Jenny Andersson & Eglè Rindzevičiūtė (New York: Routledge, 2015), 49–50.

16. Jenny Andersson, "The great future debate and the struggle for the world", *American Historical Review*, vol. 117, nr 5 2012; Elke Seefried, *Zukünfte: Aufstieg und Krise der Zukunftsforschung 1945–1980* (Berlin: De Gruyter Oldenbourg, 2015); Jenny Andersson, *The future of the world: Futurology, futurists and the struggle for the post cold war imagination* (Oxford: Oxford University Press, 2018).

17. För en kortare sammanfattning av min forskning på området och vidare

referenser se David Larsson Heidenblad, "From content to circulation: Influential books and the history of knowledge", *Circulation of knowledge: Explorations in the history of knowledge*, red. Johan Östling, Erling Sandmo, David Larsson Heidenblad, Anna Nilsson Hammar & Kari H. Nordberg (Lund: Nordic Academic Press, 2018). Se även David Larsson Heidenblad, "Miljöhumaniora på 1960-talet? Birgitta Odéns miljöhistoriska initiativ och skissernas historiografi", *Scandia*, vol. 81, nr 1 2019.

18. Hans Palmstierna, "Vaccin mot spetälska", *Dagens Nyheter* 17/3 1966.

19. Hans Palmstierna, "Malthus och världssvälten", *Dagens Nyheter* 3/5 1966.

20. Sven Fagerberg, "Målsättning och dubbelmoral", *Dagens Nyheter* 20/5 1966.

21. Brev från Hans Palmstierna till Sven Fagerberg 20/5 1966, 452/3/2, Hans Palmstiernas personarkiv (HP), Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARBARK).

22. Brev från Hans Palmstierna till Olof Lagercrantz 21/5 1966, 452/3/2 (HP ARBARK).

23. Brev från Sven Fagerberg till Hans Palmstierna 21/7 1966, 452/3/2 (HP ARBARK).

24. Brev från Hans Palmstierna till Olof Lagercrantz 22/9 1966, 452/3/2 (HP ARBARK).

25. Hans Palmstierna, "Konsumtion och kritisk befolkningstäthet", *Dagens Nyheter* 13/10 1966.

26. Anonym, "Ständig folkexplosion?", *Dagens Nyheter* 14/10 1966.

27. Brev från Hans Palmstierna till Sven Fagerberg 13/11 1966, 452/3/2 (HP ARBARK).

28. Karl-Erik Fichtelius, "Om frid på jorden", *Dagens Nyheter* 24/12 1966.

29. Fichtelius, "Om frid på jorden".

30. Fichtelius, "Om frid på jorden".

31. Gunilla Palmstierna-Weiss, *Minnets spelplats* (Stockholm: Bonnier, 2013).

32. Brev från Hans Rabén till Hans Palmstierna 19/5 1966, 452/3/2 (HP ARBARK).

33. Karl-Erik Fichtelius, "Vad väntar politikerna på?", *Dagens Nyheter* 19/3 1967.

34. Karl-Erik Fichtelius, "Biologisk sociologi", *Dagens Nyheter* 23/5 1967.

35. Karl-Erik Fichtelius, "Ett underbart djur", *Dagens Nyheter* 8/6 1967.

36. Karl-Erik Fichtelius, "Skapelsens krona?", *Dagens Nyheter* 25/6 1967.

37. Brev från Ingemar Wezelius till Hans Palmstierna 27/5 1967, 452/3/2 (HP ARBARK).

38. Brev från Hans Palmstierna till Olof Lagercrantz 30/5 1967, 452/3/2 (HP ARBARK).

39. Åke W. Edfeldt, *Kvicksilvergäddan* (Stockholm: Tiden, 1969).

40. Lars J. Lundgren, *Försurningen på dagordningen: En bild av ett händelseförlopp 1966–1968* (Solna: Statens naturvårdsverk, 1991).
41. Brev från Sören Gunnarsson till Hans Palmstierna odaterat oktober 1967, 452/3/2 (HP ARBARK).
42. Brev från Hans Palmstierna till Sören Gunnarsson odaterat oktober 1967, 452/3/2 (HP ARBARK).
43. Brev från Hans Palmstierna till Sören Gunnarsson 6/11 1967, 452/3/2 (HP ARBARK).
44. Heidenblad, "From content to circulation", 274–282.
45. Sven Fagerberg, "Från kunskap till handling", *Dagens Nyheter* 3/12 1967.
46. Mötesprotokoll från forskningsberedningens sammanträde 4/12 1967. Från Birgitta Odéns efterlämnade papper som i väntan på formell arkivering förvaras vid Historiska institutionen i Lund.
47. Brev från Hans Palmstierna till Sven Fagerberg 7/12 1967, 452/3/2 (HP ARBARK).
48. Hans Palmstierna, "Vår smutsade värld", *Dagens Nyheter* 21/11 1967.
49. Hans Palmstierna, "Insikt, kunskap, handling", *Dagens Nyheter* 29/12 1967.
50. Leif Dahlberg & Pelle Snickars, "Inledning: Mot ett transmedialt berättande", *Berättande i olika medier*, red. Leif Dahlberg & Pelle Snickars (Stockholm: Mediehistoriskt arkiv, 2007), 10–11.
51. Gustaf Johansson, *När man skär i nuet faller framtiden ut: Den globala krisens bildvärld i Sverige under 1970-talet* (Uppsala: Uppsala universitet, 2018).
52. Agar, 579–584.

Katastrofen i Barsebäck och radioaktivitet som informationsproblem 1952–1973

Peter Bennesved

Tisdagen den 13 november 1973, runt klockan 11, utspelade sig en ofattbar katastrof över västra Skåne och Öresund. I en extrainsatt sändning från Sveriges radios *Ekot* berättades det att en av reaktorerna i det nybyggda kärnkraftverket Barsebäck hade havererat på grund av ett rörbrott i kylsystemet. Vid samma kritiska tidpunkt hade reaktorns nödkylningssystem inte lyckats häva temperaturökningen och härdsmltan var därmed ett faktum.

Enligt en radioreporter på plats skulle sprickbildningen efter härdsmltan ha resulterat i "en väldig massa radioaktiva gaser i luften i omgivningen" och stora mängder skulle också ha kommit ut i Öresund. På grund av vinden spreds mycket av gaserna mot Danmark, varpå Köpenhamn försattes i "största beredskap". *Ekots* korrespondent i Köpenhamn rapporterade att människor flydde i panik till skyddsrum och söderut från staden och att journalister stod i skyddsdräkter i borgmästarens presskonferenslokal. Tiotusentals Köpenhamnsbor löpte risk för livshotande skador, omkring 300 beräknades falla offer på den svenska sidan sundet. Läget var minst sagt allvarligt. Efter dessa iakttagelser intervjuades ett antal experter som implicit berättade att alla försök att undkomma var verkningslösa. De radioaktiva molnen var omöjliga att se (mätningar pågick dock) och eftersom haveriet skett för flera timmar sedan hade de flesta exponerats utan sin vetskap. Professor Hans-Olof Svedner från